

XIX ASRDA ANGLIYANING SHARQDAGI MUSTAMLAKACHILIK EKSPANSIYASI “MUSTAMLAKACHILIK VA MUSTAMLAKACHILIK SIYOSATINING TUSHUNCHASI VA MOHIYATI”

Ismoilov Narzulla Tolliboyevich

Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish (tarix)

mutaxassisligi magistranti

Ilmiy rahbar: **Maxmudov Oybek Anvarovich**

Annotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr birinchi yarmida inglizlarning Ost-Indiya kompaniyasi tomonidan Afg'oniston hududiga yuborilgan josuslari, elchilari va missiyalarining maqsadlari, ularning mintaqada amalga oshirgan geosiyosiy maqsadlardagi faoliyatlari, Afg'onistonning davlat tuzimi, boshqaruv shakli, qo'shni davlatlar bilan munosabatlari, Afg'onistonning topografiyasi, afg'on xalqining iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy ahvoli, ularning, urf-odatlarini, an'analarini, turmush tarzi, millatlar rang-barangligi, bu davrning o'ziga xos xususiyatlari, bayon qilinadi. Shuningdek XIX asrning o'ttizinchi yillari oxirida Britaniya mustamlakasi Afg'onistonga bostirib kirish uchun bo'lgan harbiy-siyosiy va diplomatik tayyorgarliklarni qay tariqa olib borgani, Ular mamlakatdagi har-bir yo'llarning batafsil chizmalarini, suv yo'llarini, xukumat amaldorlarini, har qanday manbalarni, hududlarning siyosiy-iqtisodiy sharoitlarini sinchkovlik bilan o'rganishgani yoritiladi.

Kalit so'zlar: Afg'oniston, afg'on xalqi, geosiyosiy, elchilar, ekspeditsiyalar, josuslar-M.Elfinstoun, Uilyam Murkroft, A.Byorns, Charlz Messon, Robert Lich, Kobul, Hirot, Qunduz shahri, Vaxan ko'li, Bomiyon darasi, Ost-Indiya kompaniyasi

Аннотация: В этой статье рассматриваются цели шпионов, послов и миссий, направленных британской Ост-Индской компанией на территорию

Афганистана в первой половине XIX века, геополитические цели их деятельности в регионе, государственный строй Афганистана, форма правления, отношения с соседними государствами, топография Афганистана, экономическое, политическое и социальное положение афганского народа, их обычаи, традиции, традиции, обычаи, традиции, обычаи и традиции афганского народа. традиции, образ жизни, многообразие национальностей, особенности этого периода, будет сказано. Также будет освещено, как британская колония в конце тридцатых годов XIX века провела военно-политическую и дипломатическую подготовку к вторжению в Афганистан, тщательно изучив подробные чертежи всех дорог в стране, водных путей, правительственных чиновников, любых источников, политико-экономических условий территорий

Ключевые слова: Афганистан, афганский народ, геополитика, послы, экспедиции, шпионы-м.Эльфинстон, Уильям Меркрофт, А.Бернс, Чарльз Мессон, Роберт Лич, Кабул, Герат, Бобровый город, озеро Вахан, ущелье Бомион, Ост-Индская компания

Annotation: This article describes the goals of spies, ambassadors and missions sent to the territory of Afghanistan by the British East India Company in the first half of the XIX century, their activities in the geopolitical goals implemented in the region, the state structure of Afghanistan, the form of government, relations with neighboring countries, the topography of Afghanistan, the economic, political and social situation of the Afghan people, their It is also covered by the fact that at the end of the Thirties of the XIX century, the British colony conducted military-political and diplomatic preparations for the invasion of Afghanistan, they carefully studied detailed drawings of each Road in the country, waterways, government officials, any sources, political and economic conditions of the territories.

Keywords: Afghanistan, Afghan people, geopolitics, ambassadors, expeditions, spies-M.Elphinstown, William Murcroft, A.Cairns, Charles Messon,

Robert Leach, Kabul, Herat, Beaver city, wahan Lake, Bomiyan Gorge, east India Company

XIX asrda Afg'oniston va Angliya (Britaniya imperiyasi) o'rtasidagi munosabatlar Markaziy Osiyo geopolitikasi va imperialist siyosatlar ta'sirida shakllangan. Bu asrda Afg'oniston ikki yirik imperiya – Britaniya imperiyasi va Rossiya imperiyasi – o'rtasida strategik joylashuvi tufayli doimiy bosim ostida qoldi. Bu davr tarixda **"Buyuk o'yin"** deb ataluvchi raqobatning markaziy sahnasiga aylangan.¹

XIX asrda ikkita yirik Evropa imperiyalari Markaziy Osiyoda hukmronlik qilish uchun kurashdilar. "Buyuk o'yin" deb nomlangan narsada Rossiya imperiyasi janubga, Buyuk Britaniya imperiyasi esa o'zining toj javohiri deb nomlangan mustamlakachi Hindistondan shimolga qarab harakatlanardi. Afg'onistonda ularning manfaatlari to'qnashdi, natijada 1839 yildan 1842 yilgacha bo'lgan birinchi Angliya-Afg'on urushi boshlandi²

Quyida bu munosabatlarning chuqurroq tahlilini bosqichma-bosqich ko'rib chiqamiz:

1. "Buyuk o'yin" (Great Game) konteksti

- XIX asrda Rossiya imperiyasi janubga – Markaziy Osiyoga kengayib borayotgan edi.
- Britaniya esa Hindiston (o'sha paytda uning eng muhim mustamlakasi) xavfsizligidan xavotirda edi.
- Afg'oniston bu ikki imperiya o'rtasida tampon (bufer) davlat sifatida qaralgan.

2. Birinchi Afg'on urushi (1839–1842)

- Britaniyaning maqsadi: Afg'onistonda o'ziga sodiq hukmdorni o'rnatib, Rossiya ta'sirini yo'q qilish.

¹ www.bigence.ru Англо-афганские войны 2021 г

² Uz.socmedarch.org 01.05.2021-yil 2-3 bet

- Shoh Shuja (Britaniya tarafdori) yordamida Dost Muhammad agʻdarildi.

- Ammo Afgʻon xalqi bosqinchilarga qarshi bosh koʻtardi, Kobuldagi isyon (1841–1842) inglizlarni yanchib tashladi.

- Inglizlar chekinayotganda deyarli butun ekspeditsiya yoʻq qilindi.

3. Ikkinchi Afgʻon urushi (1878–1880)

- Rossiya elchilari Kobulga kirgach, Angliya ham oʻz elchisini yubormoqchi boʻldi.

- Amir Sher Ali bu taklifni rad etganidan soʻng Britaniya urush eʼlon qildi.

- Urush oxirida inglizlar Afgʻoniston tashqi siyosatini oʻz nazoratiga oldilar.

- Abdurahmonxon taxtga oʻtirgizildi va u Britaniyaga sodiqlik evaziga ichki mustaqillikni saqlab qoldi.

4. Durand chizigʻi (1893)

- Britaniya Afgʻoniston va Hindiston (hozirgi Pokiston) oʻrtasida rasmiy chegarani belgilashni istadi.

- Sir Mortimer Durand va amir Abdurahmonxon oʻrtasida tuzilgan kelishuv asosida chegaralar belgilandi.

- Bu chiziq Pashtun qabilalarini ikkiga boʻlib qoʻydi va keyinchalik Afgʻoniston-Pokiston munosabatlarida jiddiy muammoga aylangan.

5. Afgʻonistonning yarim mustaqil maqomi

- Afgʻoniston formal ravishda mustaqil edi, ammo tashqi siyosati, xususan, chet davlatlar bilan aloqalari Britaniya tomonidan nazorat qilindi.

- Abdurahmonxon va undan keyingi hukmdorlar mamlakatni ichkaridan mustahkamlashga harakat qildilar, biroq tashqi bosimlar davom etdi.

6. XIX asr oxirida vaziyat

- Afgʻoniston endi Rossiya va Britaniya oʻrtasidagi mojarolarni yumshatishda vositachi davlatga aylanishi kerak edi.

- 1907-yilda imzolangan Angliya-Rossiya kelishuvida Afg'oniston Britaniya ta'sir doirasi deb tan olindi (bu XX asrga taalluqli, ammo XIX asr oxiridagi siyosat natijasi edi).

Inglizlar Afg'onistonni nega zabt eta olmagan?

1838–1842 yillardagi birinchi ingliz-afg'on urushi, keyingi ikkita urushda bo'lgani kabi, ingliz qo'shinlarining mag'lubiyati bilan tugagan. Amerikalik yozuvchi Robert Grin "Urushning 33 strategiyasi" kitobida birinchi ingliz-afg'on urushida britaniyaliklar mag'lubiyatining sabablarini o'z talqinida bayon etgan.³

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, Angliya va Afg'oniston o'rtasidagi munosabatlar tarixan murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ular siyosiy, iqtisodiy, harbiy va gumanitar sohalarni o'z ichiga oladi. Quyida bu munosabatlarning asosiy jihatlari keltirilgan:

Tarixiy Asoslar

Britaniya va Afg'oniston o'rtasidagi birinchi muhim kelishuv 1879 yilda imzolangan Gandamak shartnomasi bo'lib, bu Afg'onistonning tashqi siyosatida Britaniyaning ta'sirini tan olishni nazarda tutgan. Keyinchalik, 1919 yilda imzolangan Anglo-Afg'on shartnomasi orqali Afg'oniston Britaniyadan mustaqil bo'ldi. Biroq, 2001 yilda AQSh va NATO kuchlarining Afg'onistonga kirishi bilan Britaniya ham harbiy ishtirokini boshladi.

Harbiy Hamkorlik

Britaniya 2001 yildan 2021 yilgacha Afg'onistonda NATO doirasida faol ishtirok etdi. 2021 yil avgustida Britaniya kuchlari Afg'onistondan chiqib ketganidan so'ng, Afg'onistonda xavfsizlik vaziyati keskin yomonlashdi. 2021 yil avgustida Britaniya "Operation Pitting" operatsiyasi orqali 15,000 dan ortiq Britaniya fuqarolari va Afg'onistonliklarni evakuatsiya qildi.

Gumanitar Yordam

Britaniya Afg'onistonga 2001 yildan buyon taxminan 3,5 milliard funt sterling miqdorida yordam ko'rsatdi. Yordamning asosiy yo'nalishlari ta'lim,

³ www.kun.uz. 29.07.2021 yil

sog'liqni saqlash, infratuzilma va inson huquqlarini himoya qilishni o'z ichiga oladi. Biroq, 2021 yilda Tolibon hokimiyatni qo'lga kiritganidan so'ng, Britaniya diplomatik vakolatxonasini yopdi va yordamni asosan nodavlat tashkilotlar orqali amalga oshira boshladi. Bu esa yordamning samaradorligini kamaytirishiga olib keldi.⁴ [BBC НовостиГардиан](#)

Ayollar Huquqlari

Tolibon hokimiyatga kelganidan so'ng, ayollar ta'limi va ish bilan ta'minlanishi cheklangan. Britaniya bu holatni tanqid qilib, Tolibondan ayollar huquqlarini hurmat qilishni talab qilmoqda. Shuningdek, Britaniya ayollarni qo'llab-quvvatlash uchun diplomatik vakolatxonasini qayta tiklashni ko'rib chiqmoqda.

Harbiy Jinoyatlar Bo'yicha Tekshiruvlar

2010-2013 yillarda Britaniya maxsus kuchlarining Afg'onistonda olib borgan operatsiyalari davomida aybsiz afg'on fuqarolarining o'ldirilishi haqida da'volar mavjud. 2023 yilda bu holatlar bo'yicha mustaqil tekshiruv boshlandi. Tekshiruvlar davomida maxsus kuchlar "oltin pass" (golden pass) orqali qo'riqsiz odamlarni o'ldirishga ruxsat berilganligi haqida guvohliklar keltirildi⁵.

Hozirgi Siyosat

Britaniya Tolibonni Afg'onistonning qonuniy hukumati sifatida tan olmaydi. Biroq, amaliyotda Tolibon bilan muloqot olib boradi. Britaniya Afg'onistonda inson huquqlari, ayniqsa ayollar huquqlarini himoya qilishga alohida e'tibor qaratmoqda. Shuningdek, Afg'onistondan chiqib ketgan Britaniya fuqarolari va afg'onistonlik hamkorlarni himoya qilishga qaratilgan siyosatni davom ettirmoqda.

Xulosa

Angliya va Afg'oniston o'rtasidagi munosabatlar tarixan murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ular harbiy hamkorlik, gumanitar yordam, inson huquqlari va diplomatik aloqalarni o'z ichiga oladi. Hozirgi kunda Britaniya Afg'onistonda ayollar

⁴ [WWW.BBC Новости Гардиан](#) 2005 г

⁵ [www.ft.com](#)

huquqlarini himoya qilish, gumanitar yordamni samarali yetkazib berish va o'tgan davrda sodir bo'lgan harbiy jinoyatlar bo'yicha adolatni ta'minlashga alohida e'tibor qaratmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. www.bigence.ru Англо-афганские войны 2021 г
2. Uz.socmedarch.org 01.05.2021-yil 2-3 bet
3. www.kun.uz. 29.07.2021 yil
4. WWW.BBC Новости Гардиан 2005 г
5. www.ft.com